

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 2

Descartes'in Özne Anlayışı Üzerine Bir Kritik

A Critique on Descartes' Concept of the Subject

Aydın Yazğan*

Özet

Bu çalışma Descartes'in kurmuş olduğu epistemoloji bağlamında ortaya çıkan özneye etik ve hukuk bağlamında bir değerlendirme içermektedir. Descartes'in insan tanımı cogito, akıl, matematiksel işlem yapabilme gibi yetiler söz konusu olduğunda şekillenmektedir. Bu bakımdan özne ve/veya insan tanımı 'cogito ergo sum' ekseninde oluşmaktadır. İnsanı sadece ratio yetisiyle tanımlamak ciddi birtakım etik, hukuksal sorunları gündeme getirmektedir. Örneğin insanın diğer varlıklardan ayıran belirgin özelliğın sadece düşünme olduğu varsayımı bu yetiden dezavantajlı durumda olan insanları bu tanımın dışında tutarken; bu yetiyi güçlü bir şekilde kullanan makineleri ise bu tanım kapsamına alabilmektedir. Dolayısıyla bu tanım, insanı bütünsel olarak ele almada yetersiz görünmektedir. Çünkü akılsal becerileri noksan olan insanlar bu açıklamaların dışında kaldığı için etik ve hukuk problemleri ortaya çıkmaktadır. Çalışma bağlamında Descartes'in kendi özne anlayışını nasıl ortaya koyduğu irdelenmiş ve bu sistemden doğan insan tanımının etik ve hukuk söz konusu olduğunda ne derece geçerli olduğu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Özne, Cogito, Etik, Hukuk.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Bağımsız Araştırmacı, ronyazxan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8271-3842.

Atıf/Citation: Yazğan, A. (2024). Descartes'in Özne Anlayışı Üzerine Bir Kritik. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (2), 266-280.

Geliş/Received: 20.02.2024.

Kabul/Accepted: 06.07.2024.

Abstract

This study includes an evaluation of the subject, which emerged in the context of the epistemology established by Descartes, in the context of ethics and law. Descartes' definition of human being is shaped when it comes to abilities such as cogito, reason, and ability to perform mathematical operations. In this respect, the definition of subject and/or human is formed on the axis of 'cogito ergo sum'. Defining humans only with the ability of ratio brings up some serious ethical and legal problems. For example, the assumption that the distinctive feature that distinguishes humans from other beings is just thinking excludes people who are disadvantaged by this ability from this definition; Machines that strongly use this ability can be included in this definition. Therefore, this definition seems inadequate to consider the human being holistically. Because people with deficient mental skills are excluded from these explanations, ethical and legal problems arise. In the context of the study, it was examined how Descartes revealed his understanding of the subject, and it was discussed to what extent the definition of human arising from this system is valid when it comes to ethics and law.

Keywords: Descartes, Subject, Cogito, Ethics, Law.

Giriş

Modern felsefenin kurucu bir figürü olarak kabul edilen Rene Descartes (1596-1650), ortaya koymuş olduğu özne eksenli yaklaşımla felsefe tarihinde adından sıkça söz ettirmektedir. Kartezyen rasyonalizm (Cartesian Rationalism) ile cogitonun özgür bırakılması sonucu, Batı metafizik gelenek yeni bir boyut kazanmıştır. Tarihsel anlamda ortaya çıkan Aydınlanma Felsefesi (-Çağı), Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi vs. bu rasyonalitenin sonucu doğmuştur. Ayrıca bilim ve zihin alanlarında da tartışmalar ve gelişmeler kendini göstermektedir. Örneğin Zihin Felsefesi alanının ortaya çıkması ile ‘insan tanımı’ tartışmaları tekrardan gündeme gelmiştir. Zihin felsefesinde yer alan zihin-beden, bilinç, diğer zihinler, yapay zekâ, vb tartışmalar Descartes felsefesine göndermeler içermektedir.

Descartes felsefesinin dönüm noktası olarak kabul edilmesindeki en önemli etkenlerden biri, bu felsefi sistem ile Orta Çağ felsefi terimlerinin gücünü kaybetmesi ve insanların artık referans noktalarını (çoğunlukla) Tanrı, din, inanç, mistizm değil, insan (cogito) olarak kabul etmeleridir. Örneğin Alman İdealistleri (Kant, Fichte, Schelling ve Hegel) Descartes’ın açmış olduğu yoldan kendi felsefi sistemlerini oluşturmuşlardır. Hegel, modern dünyanın felsefesinin Descartes’la başladığını dile getirmiştir (Hegel, 1990: 131). Bu bakımdan modern felsefeyle, özne etkili bir şekilde sahneye çıkmış ve yapılan –yapılacak olan– felsefeleri güçlü bir şekilde etkilemiştir. Özneye daha doğrusu öznenin sahip olduğu düşünme ve akılsal yetiye duyulan güven o kadar artmıştır ki insan söz konusu olduğunda ‘her şey onun otoritesine hizmet etmek için var olduğu anlamları’ doğmuştur. Ve bu da insan tanımımızın ratio bağlamında olması gerekliliğini dayatmıştır. İnsan sadece ratio, cogito yetisi ile tanımlanacak bir varlık mıdır? Yani insanı sadece matematiksel işlem-hesap yapabilmesi, soru sorabilmesi, akıl yürütebilmesi, düşünebilmesi üzerinden mi tanımlamalıyız? Yoksa insan tanımı oluştururken başka yeti ve/veya özellikleri de göz önünde bulundurmalı mıyız? Şayet insan sadece cogito olarak ele alınırsa insan tanımı eksik olmaz mı? Örneğin bu yetisi zayıf, yetersiz olan insanlar bu tanımın dışında kalmaz mı? Ya da düşünme, matematiksel hesap yapan güçlü makine veya yapay zekâları bu tanım bağlamında insan saymamız gerekmez mi? Bu özellikleri rahatlıkla yerine getiren güçlü bir makineye insan dememiz gerekirken, bu niteliklerde zayıf kalanları ise insan tanımının dışında tutmamız gerekecektir. Eğer insanı yalnızca akılsallığı üzerinden tanımlarsak, başta etik olmak üzere toplumsal ve hukuksal birtakım problemler ortaya çıkacaktır. Örneğin tarihte uygulanan öjeni uygulamalarıyla, zihinsel engeli olan insanlar; ya öldürülmüş ya kısırlaştırılmış ya da toplumdan izole edilmiştir. Burada bedenselliğin hiç sayılması ve

düşünme gücünün daha değerli olduğu ve geleceğin inşasının cogito üzerinden şekillenmesi gerektiği savunulmaktadır.

Ruh(zihin)-beden ikilemi Descartes sisteminde kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Zira o düşünmenin bedenden daha önemli olduğunu savunmuştur. “Doğaları çok ayrı iki tözdür ruh ve beden. Beden mekanik işleyişli bir yapıdır, bir makine de diyebiliriz ona” (Timuçin, 1972: 107). Beden bir makinedir ve bu makinenin aktifliğini sağlayan güç ise ruhtur. Bedenin makineye benzetilmesi onun hakir görüldüğüne delalet etmektedir. Ve bu da insanın kamusal alanda bedeniyle bulunma durumunu görmezden gelindiğini gösterir. İnsan toplumsal alana ve diğerleriyle ilişkisinde bedenini kullanır. Dolayısıyla Descartes'ın sandığı gibi beden sadece bir makine değildir; insanın insanlığının ifşası, açıklamasıdır. Değer sistemleri beden üzerinden şekillenir, toplumsal cinsiyetler beden üzerinden kendini yansıtır, hukuk beden aracılığıyla işlevini icra eder, emek, yaşamsal edimler, sevgi, kaygı ve daha birçok şey bedenle bağlantılıdır. İnsan tanımı, bundan dolayı sadece akılsallık değil, insanın diğer yetilerini de içermelidir. Eğer bu yapılmaz ise insan tanımı eksik ve hatalı olmuş olur. Bu da başta etik ve hukuk sistemleri olmak üzere birçok alanda sorunlara yol açabilmektedir. Demek ki insan, akılsal ve diğer başka özelliklerinden dolayı insan kategorisinde yer almakta ve ona göre etik, hukuk sistemlerimizi devrede olmalıdır. Epistemoloji üzerinden yükselen Descartes sistemi özneyi açıklamada cogito merkezli bir yol izlediği için insanın diğer özelliklerini arka plana itmiştir. Biz de bu bağlamda ilk olarak Descartes'ın nasıl bir özne anlayışı olduğunu inceleyeceğiz ve akabinde bu özne anlayışının etik değerler ve hukuk söz konusu olduğunda nasıl problemler doğurduğunu tartışacağız.

1. Epistemoloji Üzerinden Var Olan Özne

Descartes, insanın varlığını epistemoloji üzerine kurmuştur. Ona göre insan; şüphe ederek, düşünerek ilk kesin, açık-seçik bilgiye ulaşır ve bu bilgi insanın kendi varlığıyla ilgili ilk bilgisidir. Şüphe ile yola çıkılan bu macera ilk kesin bilgi olan varlığımızın bilgisine ulaştığında başka yönler evrilmektedir. Örneğin dış dünyanın gerçekliği, Tanrı'nın varlığı problemi şüphe konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle kendi varlığına düşünerek ulaşan Descartes, bunun kesinliğinden emin olduğu zaman, bu bilgiden artık şüphe etmeyi bırakır. Çünkü onun şüphesi skeptiklerin sonuçsuz şüphesinden farklı olarak 'sonuç' barındırır. “Skeptiklerin kesin bir şeye ulaşma ihtiyacı yoktur, çünkü onlar için sonuç şüphe” (Hegel, 1990: 138). Descartes her ne kadar başlangıçta yola radikal bir şüphe (radical doubt) ile başlasa da onun amacı kesin bilgilere ulaşmaktır. Yani şüphe metottur; amaç değil. Zira o, kesin bir sonuca (bilgiye) ulaştığında şüphe etmeyi askıya alır. Örneğin başlangıç noktası olarak

kendisinden başlayıp, kendi varlığının kesin bilgisine ulaştığı zaman, artık bundan şüphe etmez. Başka bir ifadeyle o başlangıç noktasını kendisinden başlatır, yani şüpheyi kendi varlığından şüphe ederek başlar. “Kendi varlığını ispat etmeyi felsefesinin çıkış noktası yapan Descartes, bu bilginin tüm bilgilerimiz arasındaki en kesin bilgi olduğunu iddia etmiştir. Ünlü cogito argümanı ile kendimize ilişkin bilgimizin, sahip olduğumuz ilk ve en kesin bilgi olduğunu öne süren Descartes, bu bilginin sahip olduğu nitelikleri (açıklık ve seçiklik) diğer tüm bilgilerin ölçütü haline getirerek bir anlamda kendi varlık bilgisini mihenk taşı olarak kullanmıştır. Descartes, her şeyden kuşku duysak bile kendimizin varlığından asla kuşku duyamayacağımızı zira kendimizin varlığından kuşku duymanın bile kendimizin varlığının bir kanıtı olduğunu öne sürmüştür” (Yalçın, 2003: 108). Şüphe duyduğumuz esnada bile yine varlığımızın var olduğunu görmekteyiz. Eş deyişle düşünmenin ön plana çıkarıldığı Descartes epistemolojisi, insanın düşünerek kendi varlığını ve geri kalan her şeyin (dış dünya, Tanrı, vs) bilme üzerinden ispatlama çabasıdır. Bu bağlamda ortaya atılan en önemli iddia ise insanın düşünerek kendi varlığını ispatlamasıdır. Descartes bu yolda ilk olarak sahip olunan bütün bilgilerin atılmasını salık verir. Meditasyonlar adlı eserinde bu durumu şöyle ifade eder: “Yıllar önce gençliğimden bu yana ne denli çok yanlış doğru olarak kabul etmiş olduğumu ve daha sonra üzerlerine kurduğum her şeyin ne denli kuşkulu olduğunu anladım” (Descartes, 1996: 141). Yani kendim düşünüp, üzerine tartışmadığım ve eleştiri süzgecinden geçirmedığım tüm bilgileri doğru olarak kabul etmeden önce onlara şüphe ile yaklaşmalıyım. Bunlar; din, etik, dünya, bilim, tarih, toplum vs. hangi alandan olursa olsun bütün doğru kabul ettiğim bilgilerden şüphe etmeliyim. Bütün bilgilerime eleştiriyle bakarken şüphe etkili bir araç olarak önümde durmaktadır. Bu şüphe metodik şüphe (methodical doubt)’dir. Descartes metodik şüphenin ise dört ana kurala göre işlediğini belirtir:

“1. Doğruluğu apaçık bilinmeyen hiçbir şeyi doğru diye almamak. 2. Güçlüklerin her birini olabildiği kadar ve iyi çözülebilecek uygunlukta parçalara bölmek. 3. Düşüncemi düzenle en basit ve tanınması en kolay nesnelere başlayarak ve doğal olarak birbirinden önce gelmeyenler arasında bir düzen var sayarak yavaş yavaş ya da derece derece yükseltip en bileşiklerin bilgisine doğru yönelmek. 4. Hiçbir şeyi dışarıda bırakmadığıma güvenebileceğim ölçüde her yerde bütünlüklü saymalar ve genel gözden geçirmeler yapmak” (Timuçin, 1972: 88).

Descartes, şüpheyi o kadar ileri götürür ki kendi varlığından, uzay-zamandan, Tanrı’nın varlığından şüphelenir. Ona göre, toplumsal bir varlık olmam hasebiyle ön kabullerle dolu bilgilerin benim tarafımdan seçilerek alınmadığı için hiçbir değeri olmamalıdır. Bu bilgiler

bana toplumun, kültürün, dinin dikte etmesinden başka bir şey değildir. En önemli görevim benim tarafımdan seçilmeyen ve açık-seçik olmayan bilgilerin güvenilirliğinden şüphe etmemdir. Sonra onları eleştiri ve şüphe süzgecine tabi tutmalıyım. Bunu yaptığım vakit aslında hiçbir bilgimin sağlam bir dayanağı olmadığını fark ediyorum. Bu minvalde şüpheyi daha da ileriye götürüp kendi varlığımın acaba hangi temeller, argümanlar üzerine kurulduğunu soruşturmalıyım. Ve varlığımın bilgisinin bile şaibeli olduğunu görüyorum. Kendi varlığımın kesin, apaçık ve seçik bilgisine sahip olamazken bende bulunan diğer bilgilerin güvenilirliğine nasıl bilebilirim? O halde yapılması gereken ilk iş, önce kendi varlığımın kanıtını ortaya koymamdır. Var olduğuma dair ön kabullerle dolu olan; dini metinler, etik beyanlar, kültürel, geleneksel buyruklar yetersiz kalmışlardır. Çünkü bu bilgiler bir dünyaya bağlı ve ben daha kendi varlığımdan bile emin ol(a)mazken; dünyanın ve dünya içinden gelen bilgilerin doğruluğundan, kesinliğinden nasıl emin olabilirim? Yapılması gereken şey, şüphe içerisinde bir yol izlemek olmalıdır. Şüphe içerisinde bir serüvende olduğum zaman burada bir şeylerin olduğunu fark ediyorum. Yani bilgisinden şüphe duyulmayan, kesin, açık-seçik bir bilginin olma ihtimalini görüyorum. Şüphe içerisinde olduğum vakit şüphe duyan bir varlığın olması gerektiği mantıksal çıkarımı beni büyülüyor. Şüphe duyan bir şeyin önceden var olma zorunluluğu. Dolayısıyla şüphe duymanın düşünsel, akılsal bir süreç olduğunu keşfettim. Düşünmenin bana şüphe etme yetisi sağladığı aşikârdı. Şüphe ediyorum ve şüphe etmeden duramıyorum ama şüphe etmekten şüphe edemiyorum. Çünkü şüphelenmekten şüphe etme girişimim bile bir düşünmenin gerekliliğini gözler önüne seriyor. Demek ki düşünme şüpheyeye önsel olarak bulunan bir şeydir. Bu nedenle “düşünüyorum o halde varım” (Cogito ergo sum – I think therefore I am).¹

“Her şeyin yanlış olduğunu bu şekilde düşünmek istediğim sırada, bunu düşünen benim zorunlu olarak bulunan bir şey olmam gerektiğini fark ettim. Ve şu: düşünüyorum öyleyse varım hakikatinin şüphecilerin en acayip varsayımlarının bile sarsmaya gücü yetmeyecek derecede sağlam ve güvenilir olduğunu görerek, bu hakikati aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak kabul etmeye tereddütsüz karar verdim” (Descartes, 1984: 33).

Descartes, düşünürken zihninden şunlar geçiyordu. Çünkü düşünmekten şüphe ettiğim zamanlarda dahi düşünmüş buluyorum kendimi. Dolayısıyla ben düşünen bir varlık (res cogitans) olduğumun bilgisine ulaşıyorum. Başlangıç noktam yani ilk kesin, güvenilir bilgi benim düşünmem ve bundan dolayı var olmamdır. Bundan şüphe edemem. Çünkü her şüpheyeye

¹ Descartes varlığının ispatı olarak öne sürmüş olduğu meşhur argümanına dayanak olarak Augustinus'un akıl yürütmesini gösterir. “Descartes, felsefesine mantıksal temel bulma peşindeydi ve ifadesinin Augustinus'un “*Fallor ergo sum*” (Aldatıldım, öyleyse varım) sözlerinden fazla bir farkı yoktu” (Damasio, 2006: 256).

teşebbüsüm varlığını var olduğu bilgisini onaylamaktadır. Bu mantıksal yürütmeden kaynaklı olarak kendi varlığıma dair şüpheyi bırakmam gerektiğini anlıyorum. Felsefe tarihinde bu metodik şüphe, Descartes merdiveni olarak bilinir: Her şeyden şüphe ediyorum; Şüphe etmekten şüphe edemiyorum; Şüphe etmek düşünsel bir süreçtir; Düşünüyorum o halde varım. Descartes, argümantasyonunu daha da ileri götürerek insanın duyusuz bir ortamda dahi, yine de kendi varlığının farkında/bilincinde olacağını iddia eder. “Descartes İkinci Meditasyon’da, kendisinin bir bedenden ve duyulardan yoksun olmasına rağmen hala var olduğunu hayal ediyor. Yani kendisini bir insan ya da insan olarak değil, var olarak tasavvur eder” (Sorell, 2005:8). Başka bir ifadeyle insan duyumsuz bir ortamda, dış uyaran almadan var olduğunu bilebilir. Descartes’ın öne sürmüş olduğu bu görüşün benzeri İbn Sina’nın uçan-adam (the flying man) argümanında da karşımıza çıkmaktadır. İbn Sina açısından benlik kendi bedeninden ve fiziksel koşullarından tamamen habersizdir ve bireysel varlığının (anniyatiha) ‘sabitliği’ dışında her şeyden habersiz olacağını görecektir (Marmura, 1986). Her iki yaklaşımda bedenden bağımsız bir şekilde ruhun var olduğunu bilebileceği iddia edilmektedir. Bu bakımdan İbn Sina’nın uçan adamı ile Descartes’ın cogitosu paralellik göstermektedir (Adamson – Benevich, 2018: 147).

Kendi varlığımızın kesin bilgisine şüphe ve düşünme üzerinden ulaştım. Peki, bunun dışında kalan diğer bilgiler acaba gerçekten var mıdır? Yani başka kesin, doğru bilgiye ulaşabilir miyim? Örneğin Tanrı bilgisi, dünyanın gerçekliği bilgisi... Descartes başlangıç noktasına özneyi (suje) konumlandırarak epistemolojisini bunun üzerine inşa eder. Ona göre insan iki tözden (sonlu) meydana gelmektedir. Düşünme yetisi olan ruhtan ve yer kaplayan bedenden oluşmaktadır. Hatta Descartes düşünme yetisinin bir ruhun olduğuna delalet ettiğini savunur ve hayvanların bu yetiden mahrum oldukları için ruhları olmadığını belirtir. “Zira ona göre hayvanlarda ruh yoktur, hayvanlar birer otomattan ibarettir” (Yalçın, 2003: 115). Çünkü onlar düşünemez, matematiksel hesap yapamaz, soru soramaz, şüphe edemez. Ama insan düşündüğü, hesap yapabildiği, soru sorduğu, şüphe duyduğu için bir ruha sahiptir. İnsanda yer alan ruh, bir bedenle bağlantı içerisindedir. Yani ruh var çünkü düşünüyor ve bir beden içerisinde yer alıyor. Ruh beynin arkasında yer alan kozalaksı bir yapı ile bedene bağlıdır. Bu yapı ile ruh ile beden bir etkileşim içerisine girmektedir (Descartes, 2020: 26). Bundan kaynaklı ruh var ise beden de vardır. Beden yer kaplar. Bir yerde yer kaplaması zorunludur. Bu nedenle beden boşlukta olamaz. O halde dünya vardır. Özne bir dünya içerisinde yer kaplamakta ve ikamet etmektedir.

Tanrı'nın varlığı konusunda Descartes, bir ön kabulden hareket eder. Ona göre Tanrı bilgisi bende doğuştan vardır. Yani Tanrı fikri deneyim öncesi bende bulunmalıdır. Çünkü Tanrı fikrine, dış dünyadan ulaşamam. En sonsuz, en yetkin ve en mükemmel varlık fikrini düşünebiliyorum. Ama bu fikri dışarıdan ya da başka bir yerden, deneyimleyemiyorum. Çünkü dış dünya ve ben, sonsuz ve/veya mükemmel değil. Bu bakımdan bana Tanrı'nın bilgisini veremez. O halde geriye tek bir seçenek kalıyor. Bu fikrin bende a priori olarak bulunması. Ayrıca Descartes dünyanın gerçekliğinin garantörü olarak da Tanrı'yı göstermektedir. Tanrı'nın doğasında kötülük ya da kandırma olamayacağı için benim de içinde bulunduğum dış dünyayı yaratmıştır. Tanrı, insanı kandırmadığı için dış dünya gerçektir. Sayılar, matematik işlemlerin sonucu, şekiller, üç boyutluluk ve de daha birçok Tanrı'nın güvencesinde olduğu için vardılar. Bu nedenle Tanrı 'kötü-cin' değildir.² Ben-dış dünya-Tanrı üçlemesinde Tanrı kilit rol oynamaktadır. Eş deyişle Tanrı terimi ben ile dünya arasında anahtar işleve sahiptir. Cogito bir bedene sahip, beden de bir dünyanın varlığına sahiptir. Dolayısıyla bu da dış dünyayı ister istemez var kılmaktadır.

Descartes metodik şüphesinin başlangıç noktasına kendisini konumlandırmış ve süreç ilerledikçe kendi varlığının kesin bilgisine ulaşmıştır. Sonrasında ise dış dünya ve Tanrı problemlerini yine bu metodolojiden geçirerek bir sonuca vardirmiştir. Dış dünya ve Tanrı bilgisi kesindir. Yalnız başlarda rasyonel bir şekilde yürüttüğü akıl yürütmesi Tanrı söz konusu olduğunda bir ön kabule dönüşmektedir. Zira başlarda radikal formda olan şüphe yol kat ettikçe zayıflamakta ve ılımlı bir hal almaktadır. Tanrı söz konusu olduğunda bu şüphe onun varlığına yönelik ılımlı davranmaktadır. Dolayısıyla bu şüphe, 'Tanrı var mıdır?' soruşturmasından ziyade 'Tanrı bilgisinin bende nasıl var olduğu'na evrilmiştir. Yani şüphenin açık adresi Tanrı'nın kendisi değil; onun bende bulunan bilgisini sorgulamaya yöneliktir. Buradan da bu bilginin a priori olduğu bildirilerek konunun üzeri örtülmüştür. "Tanrı fikrinin de yaratıldığım zaman benimle birlikte doğmuş ve meydana getirilmiş olduğunu söylemekten başka diyecek bir şeyim yoktur. Bu tıpkı, ben yaratılırken, işçinin eserine hak ettiği marka gibi, zihnime konulmuştur" (Descartes, 1942: 44). Tanrı idesi Descartes'a göre zihnimde doğuştan yer almaktadır. O bu fikrini, insanın noksan ve birine bağlı olarak var olduğu gerçeğinden hareket

² Kötü-Cin hipotezi (The Demon hypothesis), Descartes'ın uyku, rüya hali ile dış dünyanın gerçekliğinin ispatı ve dış dünyaya bağlı olan durum, olguların mantıksal bir düzenliliğinin olduğunu göstermek için ortaya atılan bir argümandır. Ona göre Tanrı insanı aldatmamalıdır. Eğer aldatma, kandırma söz konusu ise o zaman o Tanrı değil, kötü-cin'dir. Çünkü Tanrı'nın vasıfları arasında olumsuz herhangi bir özellik olamaz. "Tanrı'nın beni aldatmasına asla imkân yoktur; çünkü her hile ve aldatmada bir nevi noksanlık vardır. Böylece aldatılmak bir incelik ve kudret alameti gibi görünse de, aldatmak istemek şüphesiz zayıf ve hileye delalet eder. Binnetice bunlar Tanrı'da bulunmaz" (Descartes, 1942: 45). Tanrı, iyidir. Bu yüzden ben, rüyada değil dış dünyadayım ve dış dünya da bir illüzyondan ibaret değildir. Ayrıca diğer insanların benim açımdan zihinlerinin olduğu da yine Tanrı garantisindedir. Diğer insanların varlığı da kesindir. "Başka varlıklar (nature) var ise, varoluşlarının Tanrı'ya bağlı olması gerekir, dolayısıyla da onuz tek bir an bile var olamazlar" (Descartes, 1984: 36).

ederek ortaya koymaktadır. Eş deyişle ne zaman şüphe ettiğimi, yani eksik ve başkasına bağlı bir varlık olduğumu göz önüne getirirsem, tam ve bağımsız bir varlık, yani Tanrı fikri de o kadar sarahat ve vuzuhla zihnime gelmektedir” (Descartes, 1942: 45). Toparlayacak olursak önce şüphe en radikal anlamıyla cogitonun var olduğu bilgisiyyle tanışır; daha sonra cogitonun bedensel yanından kaynaklı dış dünyanın bilgisine ulaşılır ve en nihayetinde ise sonsuz töz olan Tanrı bilgisinin bende doğuştan var olduğu fark edilir.

2. Epistemoloji Üzerinden Var Olan Öznenin Açmazları

Descartes’da insan düşünme yetisi üzerinden bir tanıma kavuşur. Bu yetisi onu özgün kılarak diğer canlılardan ayırmaktadır. ‘İnsan nedir?’ sorusuna Descartes, dar anlamıyla düşünen bir şeydir (res cogitans), yani insan bir zihindir ya da akıldır (mens, sive animus, sive intellectus, sive ratio) şeklinde cevap vermiştir. Daha sonra ‘düşünce’nin tanımı, entelektüel faaliyetin yanı sıra iradi faaliyeti de kapsayacak şekilde genişletildi: ‘O halde insan nedir? Düşünen bir şeydir. Bu nedir? Şüphe eden, anlayan, tasdik eden, inkâr eden, isteyen, istemeyen şeydir’ (Cottingham, 1993: 124). Dikkat edildiğinde insan tanımı zihinsel faaliyetleri yerine getirme üzerine şekillenmiştir. Ayrıca ruh kavramı da yine düşünme, cogito bağlamında ele alınmıştır. “Descartes, ‘zihin’ (Fransızca esprit, Latince mens) veya ‘ruh’ (Fransızca arne, Latince tin anima) terimini bilinçli, düşünen benliğe gönderme yapmak için kullanır” (Cottingham, 1993: 124). İnsanın düşünebilme kabiliyetine yapılan vurgu, bu sistemde cogitonun ayrı bir yerde durduğunu gösterir. Haliyle bu da beraberinde insan tanımını salt res cogitans olarak alınmasına neden olmuştur.

Descartes’ın sistemi, her şeyi salt akılsal sezginin gerektirmelerine dayanır. “O, felsefesine yabancı herhangi bir öğenin sızması için her türlü önlemi almış ve sisteminde ahlak konularına kadar her şeyin yalnızca salt entelektüel sezginin ilkelerine uymasını sağlamıştır” (Bumin, 2010: 45). Ahlakın salt akılsallığa dayandırılması onu yaşamın dinamikliğinden, pratikliğinden koparabilmektedir. Hatta Descartes erdemini akılsallığa dayandırılması gerektiğini savunur. “Erdem, akılla aydınlanmadığı zaman yanlış olabilir” (Descartes, 1992: 32). Ama insan pratik yaşamında, erdemli olmaklığı böyle yaşamamaktadır. Zira insan hata yapma olanağına sahip bir varlık ve bu hatalardan ders çıkarıp erdemli davranışa yönelmektedir. Erdemli bir eylemin içselleştirilmesi ise sadece akılla değil, onun duygusal anlam yüklenmesiyle de ilgidir. Örneğin insanın ahlaki bir konuda karar vermesi, seçim yapması gerektiğinde bunu salt akılla değil; akıl, duygu ve o an içerisinde bulunduğu ruh durumu ve daha birçok etken sayesinde yapmaktadır. Çünkü insan yalnızca akıllı bir otomat değildir. Duyumsayan, duygulanan, farklı ruh durumlarında olabilen bir varlıktır. Salt akılsal

sezginin ön plana çıkarılması, bunun dışında kalan bütün yetilerin geri plana itilmesi anlamına gelmektedir. Ve bu durum ortaya çıkabilecek insan tanımını da etkilemektedir. Bu anlayıştan doğan insan tanımı da eksik ve hatalı olabilmektedir. Örneğin akılsal sezgiden mahrum bir şekilde dünyaya gelen ya da bir kaza sonucu bu yetisini kaybeden insanlar göz önünde tutulduğunda Descartes sisteminde ortaya çıkabilecek insan tanımını eksik-yetersiz yapabilmektedir. Ona göre insan özü ya da doğası yalnızca düşünmek olan bir tözdür (Descartes, 1996: 187). İnsan doğasını sadece düşünme ile açıklamak, beden söz konusu olduğunda onun aşağı görülmesine yol açmaktır. Descartes ruh-beden ayrımı yaparak bedenini, herhangi bir eşyanın uzamda yer kaplamasından farksız olarak sadece yer kapladığını savunur. Hatta beni ben yapanın ruh, düşünme olduğunu ve ruhun bedensiz var olabileceğini iddia etmiştir. “Kendisi ile çok yakından bağlı olduğum bir bedenim olsa da, gene de bir yandan yalnızca düşünen ve uzamsız bir şey olmam ölçüsünde kendimin açık ve seçik bir ideasını taşıdığım için, ve öte yandan bedenini yalnızca uzamlı ve düşünmeyen bir şey olması ölçüsünde seçik bir ideasını taşıdığım için, açıktır ki bu ben, eş deyişle, beni ben yapan ruhum bedenden gerçekten ayırdır ve onsuz varolabilir” (Descartes, 1996: 187). Ruhun beden üzerinde bir yere konumlandırılması ve düşünmenin de insanı insan yapan ayrıca bir özellik olarak görülmesi ciddi ontolojik sorunlar doğurmaktadır. Çünkü Descartes zihin/ruh ve beyin arasında keskin ayırım yaparak düşünme faaliyetlerinin bedenden bağımsız ruhta gerçekleştiğini ifade etmektedir. Zihnin/ruh (mind) tüm doğası düşünmesinden, bedenini tüm doğası ise uzamdan oluşması ve düşünce ile uzamın ortak hiçbir yanının olmaması anlamına gelmektedir (Hoffman, 2009: 91-92). Örneğin Descartes, anlık yetisi olmayan bedenini, yalnızca fonksiyonları yerine getiren kurulmuş bir makineden farksız olduğunu söylemektedir. “Böyle, insan bedenini de sınırlardan, kaslardan, damarlardan, kan ve deriden yapılmış olan ve eğer onda hiçbir anlık olmasaydı bileşimdi istencin denetimi olmaksızın ve dolayısıyla anlığın yardımı olmaksızın, ama yalnızca örgenlerinin düzenlenişi yoluyla, devindirildiği zaman yaptıkları ile aynı devimleri yerine getirecek bir tür makine olarak görebilirim” (Descartes, 1996: 192). Aklın öne çıkarılması, bedenini arka plana atılması sonucu, dünya öznenin egemenliği altında olan bir nesneden ibaret olarak algılanmıştır. Bu felsefi sistem ile ortaya çıkan evrensel insan tanımları bağlamında dünyayı algılayan ‘özne’, dünyayı kolonizasyon pratiğiyle mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Gerek doğanın değersiz, türetilen bir meta olarak görülmesi gerekse bedenini aşağılanması; dünyayı rasyonelitenin kurbanı haline getirmiştir. Rasyonelliğin göklere çıkarılması dünyanın birçok boyutuyla insanın sömürü aracına dönüşmesine neden olmuştur. Zira Descartes açısından insan, “doğanın efendisi ve sahibi”dir (Bumin, 2010: 24). İnsanın doğa karşısında bu eşsiz konumlandırılışı, insan aklına yüceltici bir bakışın olduğunu göstermekte ve

doğanın ise vahşi, tahakküm altına alınması gereken bir şey olarak görülmesi düşüncesi doğurmaktadır. Bundan dolayı doğa artık öznenin hizmetine servis edilen bir nesnelere alanına dönüşmüştür. Çünkü özne ya da insan, düşünme yetisi sayesinde doğadan ayrıdır ve ondan üstündür. “Onun özü bu dünyanınkinden bambaşka, ondan son derece üstün olan Düşünce olduğu için, insan, ereksellikten ve niyetten arınmış olan bu dünyayı ve yine bir mekanizma olan kendi bedenini, düşünen ruh olarak bir kaptanın gemisini yönetmesi gibi yönetecektir” (Bumin, 2010: 35). Beden ve doğa; düşünce, cogito, ratio söz konusu olduğunda yönetilmeye muhtaç bir vaziyette tanımlanmaktadır. Bu yönetme ihtiyacını da cogito gerçekleştirecektir. Bu da özne-nesne ayrımını doğurarak akılsallığın yüceleştirilmesine giden serüveni başlatmıştır. “Heidegger, varlığın özne ve onun tasarımı olan dünya olarak ayrışmasının, totaliter dünya görüşlerinin felsefi terimlerini oluşturduğunu söyleyerek Modernliğin akılsallığını eleştirir” (Bumin, 2010: 64). Çünkü ona göre akılsal aydınlanma, doğa üzerinde totaliter bir güce dönüşmüş ve insan(köleleştirilen)-doğa sömürsünü kaçınılmaz hale getirmiştir.

Öznenin kendini var etme inşasında önemli bir rol oynayan cogito, her günkü kamusal alanda yaşamak söz konusu olduğunda sessiz kalmaktadır. ‘İnsan düşünen bir şeydir.’ Bu bağlamda doğan insan tanımı, bizleri birtakım problemlerle karşı karşıya getirmektedir. Örneğin bu felsefeden çıkan insan tanımı gereği, akılsal bazı yetileri yetersiz olan insanların ruhları olmadığı çıkarımı kendini göstermektedir. Düşünme yetisine sahip olma düzeyinin zayıflığı insanı insan olmaktan çıkarır mı? veya hukuk alanında yer alan eşit haklar konusunda karar vermemizde bizleri etkiler mi? başka siz soru; düşünme kabiliyeti güçlü olan makineler etik, hukuk alanında söz sahibi olmaları gerekmez mi? Bu ve buna benzer daha birçok soru, Descartes anlayışı göz önünde olduğunda çözümsüz kalabilmektedir. Bundan dolayı insan tanımı, sadece cogitoya dayandırılarak açıklanamaz. Zira insan bu yetisinin yanında başka birçok özelliğe sahiptir. İnsan dünya-içinde yaşayan bir varlık olmasından ötürü, kendisine dünya-içinde somut yaşamsal ağlarla örülü bir ‘varlık alanı’ oluşturur. Fakat Descartes yaşamla ilintili pratiklerin bile, düşünme eylemi olduğunu savunur. Örneğin “‘soluyorum o halde varım’, ya da ‘geziniyorum o halde benim’ diyerek karşısına çıktıklarında, Descartes bu karşı çıkışları, adı geçen eylemleri bedeninin yaptığının bir kanıtı olarak değil, düşünme ya da soluma bilincinin bir düşünce eylemi olduğu biçiminde kabul etmiştir” (Lewis, 1993: 25-26). Eylemlerin dahi, ‘düşünmeyi temel gerektirir’ görüşü, düşünmenin yoksunluğunda ‘bedenin de yoksunluğu’ argümanını doğurmaktadır. Hatta Descartes var olmanın kanıtını düşünebilmenin olmasına bağlamıştır. “Düşündüğüm sürece; çünkü eğer düşünmeye bütünüyle son verecek olsaydım, benzer olarak bütünüyle var olmaya da son verirdim” (Descartes, 1996. 148). Rasyonalizmin hâkim olduğu bu felsefe sistemi, düşünme noksanlığı olduğu durumlarda uzay-zamanda yer kaplayan bedeni de yadsımaktadır. Fakat insan dünyayla epistemolojiden önce

ontolojik bir bağ kurar. Heidegger insanın, dünya-içinde olmasının ve dünyayla kurduğu ilişkinin öncelikle ontolojik olduğunu açıklar (Heidegger, 2001). Örneğin bir çekiçle iş görmeye yöneldiğimizde ilk olarak bu çekicinin neliğini sorgulamayız; onun iş görebilirliğine, el-altında-olmaklığına bakarız. Ayrıca insan diğerleriyle ilişki bakımından da önce düşünsel değil, ontolojik temasta bulunur. İnsanın ontolojik yaşam deneyimi düşünüldüğü zaman, insanın salt cogito eksenli tanımını bizlere şüpheli gelmektedir.

İnsanın zihinsel yetersizliğinden dolayı, zihinsel yeterliliği yerinde olan insanlara nazaran bazı ahlaki ve hukuksal haklardan mahrum kalması söz konusu olabilir mi? İşte özne merkezli Descartes sistemi bize bunu sunmaktadır. Aynı şekilde bu felsefeden doğacak insan tanımı; zihinsel beceri, düşünme, akıl üzerine oturtulmuştur. Fakat etik açıdan zihinsel eksikliğe ve/veya bedensel kusura sahip insanlar 'yarı-insan' veya 'insan-dışı' kabul edilemez. Toplumsal alanda yer alan zihinsel ve/veya bedensel yetersizliğe sahip insanlar etik açısından insan olarak kabul edilmektedir. Descartes'ın cogito bağlamında doğan 'insan tanımı' toplumsal yaşantı söz konusu olduğunda noksanıdır. Hukuk içerisinde de aynı durum geçerlidir. Örneğin zihinsel ve/veya bedensel kabiliyeti zayıf olduğu için hiçbir insan insan-olmaklığının vermiş olduğu herhangi haktan mahrum bırakılamaz. Yaşama, yurttaşlık, eğitim, barınma, sağlık vs. daha birçok hak kimseden alınamaz. Hukuk sisteminde etiğe nazaran akılsallık daha ağır basabilmektedir. Yalnız bu akılsallık hukuk önünde üstünlük imtiyazı içermez. Hukukta suç-cezanın oluşmasında akılsallık gereklidir. Örneğin suçlu sayılmanın birinci kuralı akıl erginliğinin yerinde olması zorunluluğudur. Fakat bu ayırım kimseyi kimseden üstün tutmak için değildir. Başka bir durumda zihinsel ve/veya bedensel beceriden noksan olan insanın başka bir insandan ayrı tutulması, eksik hak tanımlaması durumu söz konusu değildir.

Sonuç

Descartes'ın özne veya düşünme/cogito üzerinden kurmuş olduğu bu felsefe, 'insan tanımı' konusunda zayıf kalmıştır. Onun yaklaşımı, epistemoloji ağırlıklı olarak gündemde olan ama bunu yaparken de ontolojiden yararlanan bir felsefedir. Öznenin bilme yetisi, özne(suje)–nesne(obje) dikotomisini meydana getirmiştir. Bu felsefi anlayış, başlangıç noktası özne olan ve sonrasında bütün sistemin bunun üzerinden inşa edildiği bir yaklaşımdır. Öznenin ön plana çıkarılması sonucu, nesne değersiz, hor görülmüştür. Bu durum keskinleşen özne-nesne ayırımını ortaya çıkmıştır. Ayrıca özneyi varolanların tümünün temeli ve modeli kılan özne metafiziği, dünya üzerinde teknik tahakküm ortaya çıkarmıştır (Bumin, 2010: 51).

Özne düşünerek varlığını ve sonrasında dünyanın ve Tanrı'nın bilgisine ulaşmaktadır. Yalnız Descartes düşünerek kendi varlığını ispatlamasına rağmen, hala rüya/uyku hali ile gerçeklikte olduğu ayırımına net bir şekilde varamamıştır. Özne düşündüğü için vardır, doğru ama bu özne acaba şu an rüyada mı yoksa gerçek dünyada mı var düşünmektedir? İşte bunun ayırımını verebilecek bir argüman bulunmamaktadır. "Açıkça uyanıklığı uykudan

ayırabilmemizi sağlayabilecek hiçbir pekin belirti olmadığını görüyorum” (Descartes, 1996: 142). Şu an bir rüya içerisinde de olabilirim; gerçek bir dünyada da. Fakat Descartes son kertede Altıncı Meditasyon’un son paragrafında bu duruma açıklık getirmek adına Tanrı argümanını kullanarak sorundan sıyrılmaya çalışmaktadır. “Tanrının aldatıcı olmaması olgusundan genel olarak bu noktada aldatılmadığım sonucu çıkar” (Descartes, 1996: 196). Tanrı var olduğu için rüyada veya uykuda değil, dış dünyanın gerçekliği içerisinde yaşamaktayım. Tabii bu denli bir temellendirme uyku veya gerçeklik ayrımını bize tam anlamıyla verememektedir. Zira Descartes da bu konuyu kısaca değinip geçmekle yetinmiştir. Rasyonalist bir filozof olan Descartes’ın uykuda değil de gerçeklikte olduğunu Tanrı’yı referans vererek açıklaması, bu problemin onun için hala tam anlamıyla çözümediğini gösterir. Örneğin bununla ilgili kuşkuların dinmemesini de doğamızın zayıf olmasına yormaktadır. “İnsan yaşamı tikel şeyler konusunda sık sık yanılgıya açıktır ve doğamızın zayıflığını kabul etmemiz gerekir” (Descartes, 1996: 196). Kalkış noktası cogito olan ve kendisinin kesin bilgisine buradan ulaşan Descartes, bu problem karşısında insanın doğasının zayıf olduğunu ifade etmiştir. Sonuç göstermektedir ki o düşünme üzerine temellenen benin varlığı, uyku veya dış dünyada olduğuna ilişkin ayrıma varmak için metafizik kavramlara başvurmaktan geri durmamaktadır. Oysa saltık başlangıç noktasında herhangi metafizik varlık söz konusu değildi. Düşünmenin gücü, anlık aracılığıyla ilk kesin bilgi olan kendisinin bilgisini elde etmişti. Bu bakımdan düşünmenin gücüne dayanılarak oluşturulan insan tanımı, etik değerler ve hukuk sistemi söz konusu olduğunda tıkanmaktadır. Descartes felsefesi bağlamında insan tanımı yapılacak olursa; o zaman akıl yetisi zayıf veya bundan noksan olan insanlar bu tanım dışında yer alacak ve yapay zekâlı makineler ise bu tanım kapsamında yer alacaktır. Fakat insan ne sebeple olursa olsun akılsal anlamda dezavantajlı durumda olsa bile, etik ve hukuk söz konusu olduğunda insan tanımı içerisinde yer almakta ve yapay zekâlar ne kadar üst düzey akılsal fonksiyonları yerine getirirler de bu tanım dışında yer almaktadır (şimdilik). Dolayısıyla Descartes felsefesinden doğan insan tanımı insanları ayırtırması yapmakta ve yapay zekâlı makineleri insan tanımı kategorisine yerleştirmektedir. Bu durum mantıksal problemlere ve ciddi tartışmalara sebep olmaktadır. Örneğin tartışmanın önemli bir tarafını oluşturan yapay zekâlı makinelerin akılsal yetisi sayesinde insan sayılabilmesi; bu varlıkların etik ve hukuk haklara sahip olması zorunluluğunu doğurmaktadır! Başka bir tartışma ise eğer insanı sadece akılsallığı üzerinden ele alırsak o zaman toplumsal düzenin sadece akla dayalı oluşturulması gerekliliği kendini gösterir ve bu da problemleri bir durum olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü bu durum ne etik değer ne de herhangi bir hukuk kuralı ile örtüşmektedir. Bu bağlamda Descartes’ın özne anlayışının insanın tamamını temsil edecek bir bütünlükte olmadığı ifade edebilmektedir.

Kaynakça

- Adamson, P. – Benevich, F. (2018). The Thought Experimental Method: Avicenna's Flying Man Argument. *Journal of the American Philosophical Association*. 2. <https://epub.ub.uni-muenchen.de/66014/1/66014.pdf>. pp. 147-164.
- Bumin, T. (2010). Tartışılan Modernlik Descartes ve Spinoza. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Cottingham, J. (1993). *A Descartes Dictionary*. USA. Blackwell Published.
- Damasio, A. R. (2006). *Descartes'ın Yanılgısı: Duygu, Akıl Ve İnsan Beyni*. İstanbul. Varlık Yayınları.
- Descartes, R. (1942). *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul. MEB Yayınları.
- Descartes, R. (1984). *Metot Üzerine Konuşma*. Çev. K. Sahir Sel. İstanbul. Sosyal Yayınları.
- Descartes, R. (1992). *Ahlak Üzerine Mektuplar*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul. MEB Yayınları.
- Descartes, R. (1996). *Söylem, Kurallar, Meditasyonlar*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul. İdea Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Meditasyonlar*. Çev. İsmet Birkan. Ankara. Bilgesu Yayıncılık.
- Descartes, R. (2008). *Meditations On First Philosophy*. Translated By Michael Moriarty. UK. Oxford University Press.
- Descartes, R. (2017a). *Duygular Ya Da Ruh Halleri*. Çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Descartes, R. (2017b). *Hakikatin Araştırılması Dünya Ya Da Işık Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Atakan Altınörs. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Descartes, R. (2020a). *Ruhun Tutkuları*, Çev. Murat Erşen, İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Descartes, R. (2020b). *Yöntem Üzerine Konuşmalar*. Çev. Murat Erşen. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Descartes, R. (2021). *Metafizik Üzerine Düşünceler*. Çev. Emir Doğan Yılmaz. İstanbul. Kapra Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (1990). *Lectures On The History Of Philosophy III*, Translated By R. F. Brown, J.M. Stewart, H. S. Harris. Edited By Robert F. Brown. Berkeley: University Of California Press.
- Heidegger, M. (2001). *Being And Time*. Translated By John Macquarrie & Edward Robinson, UK, Blackwell Publishers Ltd.
- Hoffman, P. (2009). *Essays On Descartes*. UK. Oxford University Press.

-
- Lewis, G. R. (1993). *Descartes ve Rasyonalizm*, Çev. Haldun Karyol, İstanbul. İletişim Yayınları.
- Marmura, M. (1986). Avicenna's "Flying Man" In Context. *The Monist*. Vol. 69. No. 3. The Nature of the Soul (JULY). <https://www.jstor.org/stable/27902982>. pp. 383-395.
- Marshall, J. (1998). *Descartes's Moral Theory*. Ithaca And London. Cornell University Press.
- Sorell, T. (2005). *Descartes Reinvented*. UK. Cambridge University Press.
- Timuçin, A. (1972). *Doğunun ve Batının Büyük Ustaları Descartes*. İstanbul. Kitaş yayınları.
- Topdemir, Hüseyin, Gazi. (1996) Descartes'ın Yöntem Çalışması, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 19. Kış. s. 39-52.
- Yalçın, Ş. (2003). Descartes ve Özne Olarak Benlik, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 2, Sayı 38, s. 107-118.